

Теодозія ЗАРІВНА

**МОВЧАННЯ
ЦЕЗІЮ**

Роман

УДК 821.161.2-31

З 348 **Теодозія Зарівна. Мовчання цезію.** Роман. — Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2022. — 312 с.

ISBN 978-966-378-930-9.

Життя самотньої жінки у покинутому селі серед безмежної чорнобильської зони. Які випробування посилають їй люди, звірі, небеса? Що тримає її там, де пішли вже всі? Давня любов до чоловіка, до хати, до краєвиду, до трагедій і комедій власної історії? Дивна сила пам'яті? Загроза повної руїни?

А над усім – хто у цьому винен?

Крізь щільне і неспішне письмо авторки, крізь хащі забутої землі проступає життя героїні, беззахисне і стійке водночас, як драматичний виняток із правил і як універсальна формула людського буття.

ISBN 978-966-378-930-9

© Теодозія Зарівна, 2022

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2022

ТЕОДОЗІЯ ЗАРІВНА: РОМАН «МОВЧАННЯ ЦЕЗІЮ»

Роман відомої української письменниці Теодозії Зарівної «Мовчання цезію» – це глибока, рельєфна проза, написана чесним пером і небайдужим серцем, – на відміну від легкого письма, якому чомусь вдається заповонити дедалі більше читацького простору. Розповідь, яку неспішно веде авторка, втягує читача, заворює добротню виписаним наративом біблійного звучання з гранично психологізованим стилем художнього осмислення дійсності.

Це фактично антрополого-соціальний психологічний роман, у центрі якого – звичайна людина, закинута долею у непросту ситуацію постчорнобильського виживання (ситуацію межову, за всіма ознаками екзистенційної філософії). Авторка досить концептуально формує фізичний простір наративу за допомогою цілої системи топосів, які наповнюють наскрізними сенсами простір мисленнєвий, насичений глибокими рефлексіями, цікавими деталями, доступними уважному оку й багатій письменницькій уяві. Власне, це своєрідний роман пострефлексії з розгалуженою художньо-образною топососферою, яка несе особливе смислове навантаження, що підкреслюється й увиразнюється за допомогою шрифтів, які маркують, умовно кажучи, окремі розділи. Саме через систему

топосів (тобто особливо акцентованих «місць», як-от хата, ліс, церква, дорога, бібліотека, Вавілон тощо, що постають зримими метафорами для характеристики місць і психологічних станів головної героїні) письменниця структурує свій роман. Топоси, що характеризуються певною межею, не тільки розділяють простір місцевості/розповіді/тексту, а й поєднують різні наративні частини в одне ціле, переводячи читача з одного просторового кластеру/духовного стану в інший, – і всі вони разом, увиразнюючи топоси села, природи, витворюють неповторний індивідуальний світ постапокаліпсису, який нібито слабка, а насправді сильна своєю волею жінка намагається всіляко олюднити й одухотворити. Тож ідеться не тільки про простір фізичний, окреслений трагічним виміром буттям, а й простір людської душі, яка поривається до світла – звідси топоси вже іншого порядку – як знак слова/стану, як тема/аргумент – дива, щастя, любові. А між ними – топоси ще іншого порядку – як моделююча субстанція: пропачий (світ), висота, туман, полин, вогонь, голод, розлука, проклін, (два)життя, хор-ланка, прохачка – і, зрештою, Архангел – як заключний акорд одного окремо взятого стражденного життя.

Така стратегія побудови романного наративу не випадкова: всі названі тут топоси підпорядковані одному, основному – топосу села на мапі України, обпеченого, як і довколишня природа, Чорнобилем, – Чорнобилем, топос якого (як місце знакової події/трагедії/випробування) запікся болем у нашій новітній національній історії. Однак над усім тим – проблема людини і проблема людяності у її гуманістичному вимірі як найпершої антропологічної цінності, на якій базується те, що ми звемо життям із усім комплексом аксіологічних домінант. Це дуже яскравий фотографічно-психологічний відбиток однієї долі, внутрішній життєпис окремо взятого персонажа, спроектований на долю українського народу.

Розкриваючи внутрішній стан нібито звичайної, а насправді неординарної героїні, роман Теодозії Зарівної «Мовчання цезію» – роман хрестоматійного рівня й кінематографічного потенціалу – не просто повертає нас до віхових подій України на рівні соціально-психологічного й екзистенційного осмислення з віддалі й часу, а й застерігає від спрощеного розуміння життя як мультимедійного проекту, легкодумних моделей сприйняття нашої суперечливої реальності.

*Людмила Тарнашинська,
доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник Відділу
української літератури ХХ ст. та сучасного
літературного процесу Інституту
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
член НСПУ.*

МОВЧАННЯ ЦЕЗІЮ

«ось виганяєш сьогодні мене з цієї землі, і я ховатимуся від лиця Твого. І стану втікачем та заволокою на землі, і буде – кожен, хто стріне мене, той уб'є мене».

Книга Буття 4. 14

«...Неподалік від хати потерпілої було знайдено тіло чоловіка із рваними ранами в горлі, а поверх нього – неживого вовка з ножем в області серця. Смерті, схоже, наступили одночасно».

*Із протоколу
дільничного міліціонера*

ХАРИТА прокинулася. Її знову кликав незнайомий чоловічий голос: а-и-те-е-е, – виходило протягло і ледь-ледь хвилювало, як у молоді роки. І хоч прикликування її імені втратило смисл, бо у люстро вона вже не дивилася віддавна – звідти спозирало чуже їй страховисько, але кров чомусь здригалася на той невідомий голос, такий гарний і оксамитовий, може, то був знак присутності недалекого Бога, може, таким голосом говорив колись якийсь із її чоловіків – не пам'ятала і вже ніколи не згадає, але дивувалася із власного хвилювання на цей поклик, наче на звуковий відбиток колишнього життя.

Проте і тривожилася теж, бо знала: одразу ж за ним обізветься вовк. Навіть не стоятиме у чагарях, що колись були гарним зеленим городом, а простісінько підійде до напівзруйнованого паркана (котрий рятувала, як могла, старим важким молотком, уламками випадкових дощок та щасливо знайденою у комірчині котрогось із колишніх майстрів жменею цвяхів у бляшанці з–під івасів), втупиться своїм розмитим олов'яним поглядом, з якого нічого не вичитаєш, і витиме. Витиме довго і вперто. Що поєднувало раптовий обвал сновидіння, котре падало у звук її імені з наступним голосом вовка: чи тихе наближення звіра, а з тим якась передача таємничих його флюїдів пробивалася крізь повітря, крізь темінь і стіни цього старого будинку (а що вовк – це таїна велика – знала віддавна, адже завжди жили вони тут поруч – вовки і люди, завжди важко дихали один на одного, тому добре знали взаємну ціну як могутні суперники і ловчі), і чи не попереджав її про щось той голос, котрий любовно кликав час від часу з темряви несвідомого, тримаючи, мов на шнурку, у полі свого впливу.

Це був один і той самий вовк, котрий приходив незрідка після опівночі, інколи й над досвітком, приходив ось уже кілька років, і могла би вже його й не боятися, але певний страх пропасти звірячою смертю не давав їй повірити в оманливу майже родинну приязнь, у майже собаче гладке тіло із підібганим хвостом і помітно надгризеним у давніх боях боком, бо звичку відчуває вона, а що там у такого мудрого і хитрого звіра на думці – марні домисли і надії людини, опущеної у безконечну тривогу. Часом несамовита іскра у його мутному погляді, що сипала мурашками поза шкірою, мінялася на скляну

непроглядь чи навіть на байдужість. Часом – тільки два вогники серед густої і в'язкої пільми, котрі блищатимуть, наче болотяні світляки, то зникаючи, то спливаючи у неперушній оксамитовій тканині ночі, такі непевні живі цятки, як знак для Харити, що іще живе на дні цього непроникного і безлюдного простору.

Інколи їй здається, що приходить, аби сказати якоюсь тільки звірам зрозумілою мовою:

– Забирайся звідси, я тут господар – давно і навзажди. Що загубила у цих хащах та бур'янах, серед цих колишніх огорож, цих смішних захисних куп старого мотлоху, через які вже так легко пройти, мов крізь осінню павутину?

Боже, навіть вовки витискають її з власної хати. Люди – людьми, вона до їх впертості звикла. Але звірі... Часом побачивши її, одразу опускав голову, підгинав хвоста і поволі перехильцем чвалав до лісу. Лісом до лісу. Бо вулиця давно вже стала лісосмугою, у котрій вовк виживав її, а ліс – сади та городи.

Інколи хотілося кинути у нього сокирою. Але стримувалася, аби часом не взяв у зуби і не поніс у хащі, як колись перестерігав тато, певне, аби налякати надто вже цікаву дитину, котрій праглося бувати скрізь, і яка не мала вродженого страху, тож втискував у свідомість малої упертюхи рятівне чуття недовіри перед ілюзорним спокоєм зовнішнього світу у спосіб давній і дійовий – розповідав жаскі історії.

І трапилося те з ним самим чи з якимось сусідом, котрий їхав просікою, так до пуття і не пам'ятала, але майже бачила присмеркову картину осіннього лісу, аж часом сумнівалася – може й вона сиділа

поруч на твердій дощці, прикритій кропив'яним мішком і похльоскувала батіжком пару гнідих; ліс стояв, як церква напередодні великого свята в сум'ятті та очікуванні людського і Божого прише-
стя, повільні листки тремтіли і осідали спроквола на землю, наче боязливі спаралізовані дерева рони-
ли свої душі, темна хмара над головою засягом у пів неба рух за рухом стирала світло із землі неуникно і важко, здавалося, навіки; як рятівний острів, вже то вигулькував, то пропадав поміж стовбурами блиск перших ріденьких віконних вогнів чимало-
го осідку, хвилями завівало сумішню рятівних со-
бачих гавкотів та півнячих протяжних кукурікань, духом печеного хліба і гречаних млинців, браги і вивернутих гноїв, теплом хлівів і садиб, аж рап-
том коні здибилась, стали сторч і захрипіли, натяг-
нувши посторонки так, що мало їх не пообривали, вмент перетворюючись у кам'яних і некерованих: посередині дороги сидів вовк. Чоловік обімлів від несподіванки, гніді рвалися вбік, але довкруг тем-
ніли доволі густі кущі впереміш із деревами, і ма-
невру для воза не було жодного, та й від вовка втечі не буває, добре, що хоч не тічка, бо тоді – кінець. Тож господар метав патик за патиком, котрі крадь-
ки вхопив у лісі, а вовк ані не ворушився, хоча чи-
мало дровеняк його таки сильно ударяли. Врешті поліна закінчились, їздовий намацав тремтячою рукою сокиру і шосили пожбурих нею, але від хви-
лювання не вцілів. Вовк натомість вхопив сокиру в зуби і щез у придорожніх хащах, ніби й не трапив-
ся щойно, а тільки привидівся. Їздовий онімів від здивування, але швидко прийшов до тями і вдарив по крупах коней, може, навіть перебравши міру. Село, що виднілося з-поза силуетів дерев, жило

своїм буденним і безпечним життям, і було прикро, що така дурна і застрашлива пригода сталася з ним майже біля дому.

Через кілька днів на Покрови побачив свою сокиру у кума на подвір'ї.

– Куме, звідки у вас ця сокира?

Кум, несподівано прошиваючи його від чуба до халяв незнайомим важким поглядом і спинивши зір на гостевій шиї, сказав:

– А мав я що-небудь отримати в лісі чи так своє місце сторожове покинути? А сокира і мені вдома пригодиться.

Гість з подивом вперше помітив маленькі застигли очіці свого приятеля і сусіда, рудий густий заріст на костистих руках, важкий гнилий віддих з горла, тож одразу змерз і, навіть не сідаючи за стіл, швиденько вислизнув за браму, посилаючись на невідкладну справу.

– Та які там справи, куме, на Покрову?

– Є одна, мушу спішити...

А вдома довго стояв на колінах перед образами і молився святому Вакулі, аби не перетворив його на вовкулаку, як кума чи інших нещасних, аби чоловіком на двох ногах жити до старості, аби не лякати живих створінь ані виттям, ані видом, не кажучи вже про те, аби людською кров'ю, не приведи Господи, горло промивати. І Вакула прислухався до переляканих прохань, не чинив переступно супроти послужних, накладаючи кару лишень непокірним та лютим одчайдухам...

Давно минувся той час, коли люди оберталися на вовків, а вовки – на людей. Не захотіли, певне, зайвого труду перекидання, переходження із шкури у шкуру, постійного страху у якійсь із них зостатися

навіки. Але після тієї мандрівки із сутності у сутність, після переливання крові і опівнічних трансформацій, вовче завжди залишало свій незмивний слід, свій знак гріха, як таємничий самовияв легковажного переступу. І коли наставав підходящий час, воно з людини вилазило, той звірячий оскал, той вищир, та люта хижа ненависть і вічний голод на ближнього...

Поліщуки любили розповідати. А ще коли впереміш з червоною горілкою на порічках – самі історії до вуст просяться. Червоне перемагає, принаймні у карафі та в жилах. Червоне перемагає, червоне захищає – цілком механічно провела рукою по разку коралів, яких не знімала вже мабуть років зі сорок, ще звідтоді, коли перелякалася пожежі. Якраз стояла несамовита посуха. А котромусь із сусідів забажалося палити стерню. Вогонь спалахнув одразу і летів якимись колами, все займалося дивними плямами, перепліталося, полум'я виникало у найнесподіваніших місцях, так ніби хтось невидимий і великий грався цим світом, наче іграшкою, почала горіти чиясь скирта, сусідські городи, трава на обочинах, а серед того пекла, наче метелик, ще якийсь час билася невелика постать чоловіка, а потім перестала. Відтоді вогонь став її великим страхом.

Але настійливий вовк таки відсував кудись трохи далі той страх вогню своїм холодним виттям, своєю зрідка видимою, а збільша невидимою присутністю і вперто міняв її життя. Бо брала до рук кийок і крутила головою, коли сіяла чи садила, коли сапала чи проривала, коли вибирала картоплю з буряками чи палила бадилля. Кружляла сама надовкола себе, мов кіт, котрому прищепили до хвоста бляшанку або ж як металева і блискуча дзиґа, що оберталася

в хитливому танці на величезному подвір'ї, нині вже й не згадати на якому, може, й на цьому.

Вовки – величні звірі. Так зверху по них і не скажеш, а чують живу істоту майже за кілометр, вміють вирахувати найслабшого у стаді, засідку сплановують як сто генералів: і як обійти, і де засісти, і куди заганяти – до води чи на лід, а вже як загнали, то не спішать, полягають і чекають, аж сама ослабне і дасться їм у зуби найлегшим чином. Вони вимагають поваги, не можна випускати їх з поля зору – ніколи не вгадаєш, що у такого звіра на думці.

Часом вовк зникав надовго. І тішилася, зітхнувши вільніше, що одним цвяшком у свідомості стало для неї менше. А потім знову раптово виринав над ранок, вкинувши її водночас і в жар, і в холод. І не раз пристрасно бажала, посилаючи прокльони у темну пащу лісу, аби він здох раз і назавжди, однак, схоже, той вовк був безсмертним.

Звук за вікном втишився. Отже, скоро світанок. Тепер вже не заснути. Скільки то треба старій людині, аби перебити сон. Дивилася на вікно. Темна непроглядь ледь-ледь розчинилася, ніби до неї хто хлюпнув молока, і з грудей вступився тягар. Ще лежала, бо що мала робити в таку ніч. Треба би було прибити якусь ліпшу заціпку зісередини, але що те дасть. Замість вікон заліза не поставиш. Пальцем рухнеш – і повилітають. Боже, чи не приснився той час, коли її хата ніколи не зачинялася, хіба що на клямку чи на дерев'яний засув від жаб або від гадюк. А кого тоді треба було боятися? Революція зі своїми рівняльниками давно розпорошилася у просторі, голод із неситими комнезамівцями теж – лиш горбики на старому кладовищі, і хрести погнили, демонструючи повну рівність і справедливість

потойбічного світу, чи то пак, позапарканного цвинтарного простору, але страх лишився, він випірнув із її середини, мов тільки й чекав свого, бо був насправді незнищеним, від нього захисту не було й нема, хіба мінімальний і цілковито формальний – в замках.

У воружкомому повітрі нового світанку тихо закрипіла груша – отже, здіймався надранішній вітер. Любила на неї дивитися. Не була схожа на інші дерева – листя з гілок облітало, а груші висіли до морозів та й навіть у завірюху, наче прикраси на новорічних ялинках, і не падали – чи то такі міцні хвостики мали, якими трималися гілки, чи якась іще інша причина існувала, але то була її радість: гола деревина у вікні із мірадом подовгастих зелених плодів, що стиха ворушилися на вітрі. Ніби якась глухоніма музика. Вона собі звучить, ти її не чуєш, але бачиш.

Груша поскрипувала і тривожила не згірше нахабної тварини. Була старезною-старезною, наполовину вже сухою, густе бокове гілля, що тяглося до ранкового сонця, ще зацвітало навесні густим жовтуватим цвітом, наче витискаючи останні запаси деревного життя, але все вже, насправді, ув'язло у минулому часі – і її бджоли, і її горобці, і її солов'ї.

Кожної хвилини могла завалитися на хату і розсипати її доценту, поховавши під купою решток і господиню – Харита лежала і думала, що має з нею робити. Не дасть ради не те що на неї залізти – важко вже й на табурет видряпатися – ноги не служать по-давньому. А коли почнуть завивати зимові хуртовини, а коли почнуть трясти шибками травневі грози із поривними вітровіями – яка деревина їх витримає? А більшість вітрів таки дуло зі сходу,

тож є чого тій голові стугоніти. От якби мати довгий товстий шнур, ним машини тримають на причепі, тоді би можна прив'язати стару грушу до молоді яблуньки, може, та втримає?

Яра осінь в'їдалася у стовбури зістарених дерев, котрих надовкола було видимо-невидимо, час від часу лунав сухий тріск – то десь від власної ваги і ветхості падала чергова гілка, тож роботи додавалося. Як звикле, за дня Харита спочатку обчімувала звалений поблизу стовбур від дрібненьких гіллячок, тоді від більших, котрі можна було відламати руками, брала стару легеньку сокирчину, бо більша вже не була на її сили, і потихеньку цюкала біля самого порога на старому-престарому ковбані, який пам'ятав ще ліпші часи. Навіть не рубала – гілка сама від себе хрускала, чого-чого, а дров їй тут вистачає. Тоді йшла по коротку пилу (добре, що колись прикупила за кілька карбованців у магазині, аби яблуні очистити) і потихеньку різала на акуратні ковбанці та зносила в сіни, де складала загатою попри стіну до самої стелі. Половина сіней була заставлена – кинь сірник – і запалахоче, але зима страшніша. Та і хто кине. Самій ще розум не вплив. Зате взимку береш, не виходячи надвір, сухе галуззя і твориш рай – вогонь горить, стрибає, мерехтить, душа за ним розмерзається, вода у старому чайнику закипає, приспівуючи, а ти товчеш собі калину в окропі і хвалиш Господа.

Ніч потроху розчинялася серед навколишніх дерев і відступала, мов той дивний вовк, до лісу. Часом думала, а може, то пес, але більше тішила себе, ніж переконувала. Бродячих собак давно вистріляли, решту підчистили звірі чи доконав голод. Хтось колись знайшов у чагарях чоботи з людськими

ногами, більше не залишилося нічого. Але таке було чийсь подорожнє щастя, житка серед лісів вимагає доброго нюху.

Сонце сходило повільно, наче капризна царська особа, що спочатку висилає васалів з дудками та ріжками, а потім, прохана і лінива, спроквола з'являється і сама. Випхавши наперед себе густі і низькі хмари, котрі ледве сунули по небу, спонукувані легеньким вранішнім вітерцем, зблиснуло між верхівками дерев, позолотивши їх і почервонивши, а потім знову сховалося.

Було тихо і непорушно у її ранковому світі. Вона цілком механічно окинула засяг погляду і порожню дорогу. Боже, як часом хотілося побачити когось живого і знайомого, як хотілося вибалакатись, як ці слова, збираючись у своїх потаємних сховках, тиснуть на неї, на її теперішнє життя, на його видиму сповільненість, як не дають дихати.

Чи то дивний і впертий вовк збудив у ній відчуття кінечності часу, котре якщо і було, то хіба доволі гірке і не надто ностальгійне, а ще якесь збайдужило-відособлене від усього – так, брудна тріска у тілі, котра смикала і боліла у хвилини нічного безсоння чи затяжної негоди, яка тримала у хаті і вимальовувала на шибах потоки дощу або ж дивні малюнки морозу: схоже, ніби ті невеликі скляні проталини були насправді перемиканням інформації у її пам'яті і пропускали разом із протягом і небезпечний дух непевності. Але вовк додав щось зовсім інше. Донині боялася зазирати так глибоко назад, аби не спричинити собі надмір болю, аби зберегти сили. А тепер нараз стала до нього не те що нечутлива, схоже, просто зрозуміла якусь нову необхідність – впустити минуле у душу, так ніби хотіла себе випробувати ним –

чи лишилося у ній стільки сил, аби мати відвагу все те уздріти ще раз і не здригнутися, не заплакати, не заслабнути, і на тлі цієї мимовільної й загрозливої стихії навіть вовк здавався великим нешкідливим котом; а може, давня причина не оглядатися була зовсім в іншому, – швидше його забути, тож Харита не впускала минуле до мозку, не хотіла не те що окреслити його словом чи образом, а навіть дати заіскритися у закутках свідомості. І лишень дуже зрідка, наче мед до чаю, дозволяла собі крихту спогадів, і то хіба серед ночі, коли слабка й безпорадна, оглушена і вичавлена хворобою чи безсонням, аби їм опиратися, зазірала у колишні роки. Але з недавнього часу зважилася відчинити усі ці дамби і шлюзи (котрі трималися міцно, як на їхній річці, аби не схарпудилась навесні і не понесла свої води кудись у той світ, де ще лишилися люди) і ніби витворювала сторінку за сторінкою власну історію, як чужу, аби не мала прогалин, може, щось дрібне і несуттєве навіть придумувала, так як ото прану-перепрану стару, але дорогу (бо все пережите має дещо іншу ціну, воно її отримує відразу, як стає минулим, і з роками все більшу) сорочку ще раз вишиваєш по стібках старого узора новими нитками. Щось іще достатньо яскраве не чіпаєш, поновлюєш тільки виблякле. І нарешті отримуєш дивний витвір – майже такий, як був давніше, і лиш перепади у кольорах свідчать, що перед нами уже щось невідворотно інше і разом з тим невлотно колишне.

Сьогоднішнє і давнє кардинально відрізнялися поміж собою, і якби порівнювати їх часто, можна було би позбутися останніх крихт розуму. Життя заносило у якийсь тупий кут, і воно, наче білі прапори поразки, а може, насправді нового затаєного

торжества, викидало такі свої форми і одежі, про які навіть у найбільших фантазіях не могла здогадуватися: звірі здитиніли, ніби втративши розум, а ліс навчився ходити в шкоду.

Ліс підступив до неї не одразу, а якось тихо і крадучись. Але коли звернула на нього увагу, він уже був усім. Берези перли, мов списи крізь орну землю, вриваючись в неї і розколюючи вже на власні маленькі території, виповнені грядущим корінням, котре ніхто не здолає повирубувати, і з кожним днем воно облутуватиме ґрунт дерев'яними щупальцями глибше і глибше, витісняючи все, що траплятиметься у нього на шляху. Злодійські пагони були її ворогами у других – після вовка. Вони робили невидимим усіляке живе створіння поміж безлюдних околиць. Інколи, на перших початках, тішилася, що маскували її від всюдисущих людських очей, нині ж ставали пастками, у яких орудували звірі, ніби у себе вдома. Новий ліс присунув нові загрози під сам поріг.

Здавалося, сама природа мстилася цими хащами і цими зайшлими деревами. Бо так яскраво, ніби кіно у власній пам'яті, стояла перед її очима картина літнього пекла, коли температура сягала сорока градусів і гул величезних тягачів плавив мізки цілодобово: виглядало, ніби всі походили з розуму, бо машини валили дерева стіною, без розбору: і кількарічні, молоді та гнучкі, і старі, величезні і сильні, котрі, здавалося, не піддадуться натискові металу, міцно вчепившись у ґрунт. Однак пісок не тримав коріння, сосни тріщали і легко виверталися, глухо гупаючи до землі серед свисту гілля і скреготу заліза. За рухом машин, що насправді були танками,

тільки без башт, і називалися бойовими артилерійськими тягачами, одразу зяяла велетенська просіка як результат війни людини з деревами, котрих волочили під палючим небом, мов непотріб, до заглибин та ярів, засипали вапном і загортали землею. Цей дикий, на стороннє і призвичаєне до тихого плину щоденного сільського існування око, процес тривав довго-довго, здавалося, далі буде тільки кінець світу. Хлопці у старих уніформах довоєнного зразка не витримували спеки, свинцевих фартухів, всіх цих дивних і незручних обладунків, котрі страшенно хотілося зняти і закинути хтозна-куди, та й навіть власних сорочок, але вони й далі сиділи в металевих розжарених бляшанках, голосно лаючись, хоча були й такі, що з лютим матом виривалися бодай на час з цих залізних шкаралуп, однак решта одразу зворохоблювалася і агресивно закликала до розуму, а котрийсь із старших за званням демонстрував такі варіанти лайки і таку злість, що простіше було одягтися у важкий метал знову і продовжувати прокляту роботу, якій не було кінця, як не було кінця поліському лісу і цьому дикому часові, коли кожен із них вже не належав сам собі, а раптом став належати державі, котра про усіх них донині і разу добровільно не згадала, а тепер мостила ними пропащі території, як щойно поваленими деревами, і ніхто не міняв їм наказу, що змушував кожного відбути свою повинність.

Сьогодні ті дерева, повалені і прикидані, виростили на кожному кроці під Харитиними ногами, ніби нарешті виривалися з-під землі, здобували волю і мстили за свій дерев'яний геноцид.

Непроханий ліс став для неї основною справою, на яку ще була здатна. Щодня точила сапу-

копаничку, то була її зброя і проти трави, і проти майбутнього бору. Йшла і рубала все перед собою. Позаду, мов вороже військо, лишалися лежати купи бур'яну, світліла просіка серед зеленого царства, на землю верталось колишнє життя, що мало відлякувати всіх зайшлих у нього, аби не могли так безпечно валандатися чужими територіями. Серце несамовито калатало, тоді спинялася, опираючись на держак і озиралася надовкола. Пейзаж був спокійним і не віщував нічого загрозливого – можна було користатися ще одним шансом від життя зробити для нього щось придатне. Звільнена просіка простягалася вздовж вулиці, оголяючи кущі та дерева. Але вона мала засіб і проти кущів. Важкі залізні ножиці, так само наточені до гостроти бритви, зрізали тонше гілля, залишаючи самі стовбурці, котрі мали чекати через якийсь час її ручної пилки. Тоді поволи укліякала, опираючись на костур, аби не нахилитися надто низько, і потроху, з чималими перепочинками, зрізала найтовщі пагони, що перли із ґрунтівки вздовж вулиці аж до дороги. Так наче напившись дощових потоків, запраг вилізти із товщі ґрунту весь ліс, що сидів десь там про запас у землі, а потім вирушив до центрального шляху, вкритого подовбаним асфальтом.

Спішила, допоки паростки не вкорінилися і не стали міцними деревцями, котрих вже не брала сапа.

Якщо не було іншого способу відновити отут бодай хоч якесь колишнє життя, то вона робила, що могла і що їй ще вдавалося.

На дорогу вискочила білочка і дивилася цікавими очками, щомиті готова плигнути на найближче дерево. На подвір'ї у Василиків росла двометрова